

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ СТУДЕНТІВ З ІНВАЛІДНІСТЮ

О.О. Кравченко, К.О. Чупіна, І.Т. Салата

*Доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, декан факультету соціальної та психологічної освіти
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини*

Анотація

Інноваційною послугою закладу вищої освіти, одночасно і видом соціально-психологічної реабілітації студентів з інвалідністю, виступає інклюзивний туризм – як потужний засіб активної реабілітації, що структурно включає в себе медичні, психологічні, педагогічні, фізичні, професійні, трудові, фізкультурно-спортивні та соціально-побутові заходи.

Метою дослідження стала розробка та експериментальна перевірка програми з упровадження інклюзивного туризму як засобу соціально-психологічної реабілітації студентів з інвалідністю в умовах закладу вищої освіти.

Ключові слова: *інклюзивний туризм, студенти з інвалідністю, заклад вищої освіти, виховання, реабілітація, соціалізація.*

Анотация

Инновационной услугой учреждения высшего образования, одновременно и видом социально-психологической реабилитации студентов с инвалидностью, выступает инклюзивный туризм - как мощное средство активной реабилитации, структурно включает в себя медицинские, психологические, педагогические, физические, профессиональные, трудовые, физкультурно-спортивные и социально бытовые мероприятия.

Целью исследования стала разработка и экспериментальная проверка программы по внедрению инклюзивного туризма как средства социально-психологической реабилитации студентов с инвалидностью в условиях учреждения высшего образования.

Ключевые слова: инклюзивный туризм, студенты с инвалидностью, учреждение высшего образования, воспитания, реабилитация, социализация.

Abstract. Inclusive tourism is an innovative service of higher education institutions, at the same time as a type of socio-psychological rehabilitation of students with disabilities, as a powerful means of active rehabilitation that includes structurally medical, psychological, pedagogical, physical, professional, labor, physical culture, sports and socio- household activities.

The purpose of the study was to develop and experimentally verify the program for the introduction of inclusive tourism as a means of social and psychological rehabilitation of students with disabilities in the institution of higher education.

Keywords: inclusive tourism, students with disabilities, institution of higher education, education, rehabilitation, socialization.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. У руслі трансформаційних процесів в Україні відбувається послідовний перехід від медичної до соціальної моделі інвалідності; створення умов для інтеграції людей з інвалідністю до активного суспільного життя; підвищення державних гарантій у досягненні вищих соціальних стандартів у матеріальному забезпеченні осіб з обмеженими функціональними можливостями; створення безперешкодного середовища для людей з інвалідністю; забезпечення активної взаємодії державних органів та громадських організацій інвалідів у розв'язанні проблем осіб з особливими потребами.

Для соціальної інтеграції осіб з інвалідністю важливе значення має здобуття як загальної, так і вищої освіти. Закон України «Про вищу освіту» (2014) декларує, що особа з особливими освітніми потребами – це особа з інвалідністю, яка потребує додаткової підтримки для забезпечення здобуття вищої освіти; тому навчальні заклади зобов'язані створити та забезпечити рівні умови доступу до вищої освіти, у тому числі забезпечення осіб з особливими освітніми потребами спеціальним навчально-реабілітаційним супроводом та створення для них вільного доступу до

інфраструктури ВНЗ з урахуванням обмежень життєдіяльності, зумовлених станом здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор; виділення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується авторська стаття.

Проблеми соціалізації, соціальної реабілітації та інтеграції людей з інвалідністю в умовах освітніх установ досліджують вітчизняні вчені. Зокрема, наукова праця А. Шевцова присвячена підвищенню ефективності системи комплексного соціально-психолого-педагогічного реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності шляхом створення теоретико-методологічних основ реабілітології у рамках освітнього підходу та розробки моделей корекційно-реабілітаційних систем і процесів [1]. Дослідження П. Таланчука висвітлюють питання здобуття освіти людьми з інвалідністю в закладах інтегрованого типу, що передбачає спільне навчання студентів, які мають функціональні обмеження, з іншими студентами. Така форма навчання визнає за людьми з інвалідністю рівні права на отримання освіти і потребує здійснення політики рівних можливостей. Навчання та виховання студентів із інвалідністю здійснюються в інтегрованих групах, які можуть розглядатися як мікромодель соціального середовища. Саме зі створенням Університету «Україна» – університету нового, інтегрованого типу, в основу якого було закладено ідею забезпечення рівного доступу до якісної вищої освіти всім бажаючим, незалежно від стану їхнього здоров'я, матеріального становища чи місця проживання, розпочався етап системної розбудови в Україні інтегрованого освітнього середовища з подальшим переходом до організації інклюзивного навчання [2].

Результати дослідження [3] щодо аналізу фізичного здоров'я та придатності студентів з обмеженими можливостями під час навчання в університеті у ході впровадження структурної та функціональної методики адаптивної фізичної культури свідчать: зафіксовано позитивні зміни у фізичному здоров'ї та фізичній підготовці студентів, незалежно від медичних захворювань, супутніх розладів; інтеграція студентів з обмеженими можливостями в студентське середовище

відбувається швидше, водночас вони почуваються комфортніше та впевненіше.

У ході вивчення ролі навколишнього середовища у процесі впровадження інклюзивної освіти для слухачів з особливими потребами [4] визначено найбільш важливі передумови для успішного навчання, розвитку культури взаємодії учнів та ціннісних орієнтацій, а також обґрунтовано умови успішної участі у навчальному процесі та забезпечення досягнень для всіх учнів, які мають особливі потреби.

Формулювання мети статті (постановка завдання).

Мета дослідження – розробити та експериментально перевірити програму з упровадження інклюзивного туризму як засобу соціально-психологічної реабілітації студентів з інвалідністю в умовах закладу вищої освіти.

Відповідно до теми та мети дослідження окреслено такі **завдання**:

1. Схарактеризувати соціально-психологічну реабілітацію як наукову проблему.
2. Розкрити сутність та зміст інклюзивного туризму як засобу соціально-психологічної реабілітації людей з інвалідністю.
3. Упровадити програму інклюзивного туризму в умовах закладу вищої освіти та експериментально перевірити її вплив на реабілітацію та соціалізацію студентської молоді з інвалідністю.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Поняття реабілітації використовується в різних галузях науки і практики та включає низку аспектів: правовий, медичний, психологічний, професійний, соціальний. Чисто медичне розуміння реабілітації – це «відновлення здоров'я постраждалого внаслідок хвороби, нещасного випадку до можливого оптимуму в фізичному, духовному та професійному відношенні» [6].

За визначенням Міжнародної організації праці (МОП) реабілітація – це відновлення здоров'я осіб з обмеженими фізичними і психічними можливостями з метою досягнення максимальної повноцінності їх з фізичної, психічної, соціальної і професійної точки зору.

Згідно К. Реннеру і Р. Юмашеву, реабілітація – це суспільно необхідне

функціональне і соціально-трудове відновлення хворих та інвалідів (дітей і дорослих), що здійснюється комплексним застосуванням державних, громадських, медичних, психологічних, педагогічних, юридичних та інших заходів [6].

Аналізуючи вітчизняне законодавство, Н. Гусак зазначає, що цілісного розуміння соціальної реабілітації немає як серед науковців, так і серед практиків, які послуговуються законодавством України.

Визначення власне соціальної реабілітації у вітчизняному законодавстві вперше наводиться у статті 1 ЗУ «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», де остання розуміється як «вид соціальної роботи, спрямованої на відновлення основних соціальних функцій, психологічного, фізичного, морального здоров'я, соціального статусу сімей, дітей та молоді. Соціальна реабілітація спрямовується на оптимізацію і коригування ставлення дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах, до сім'ї та суспільства, виховання в них навичок до самообслуговування та самостійного проживання». Вдруге і востаннє, соціальна реабілітація в українському законодавстві тлумачиться у ЗУ «Про реабілітацію інвалідів в Україні» як «система заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для повернення особи до активної участі у житті, відновлення її соціального статусу та здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності шляхом соціально-середовищної орієнтації та соціально-побутової адаптації, соціального обслуговування задоволення потреби у забезпеченні технічними та іншими засобами реабілітації».

У навчально-енциклопедичному словнику «Все про соціальну роботу» (2014) визначено соціальну реабілітацію як систему заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для повернення особи до активної участі в житті, відновлення її соціального статусу та здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності шляхом соціально-середовищної орієнтації та соціально-побутової адаптації, соціального обслуговування, задоволення потреби у забезпеченні технічними засобами та іншими засобами реабілітації [8].

У «Енциклопедії для фахівців соціальної сфери» зазначено, що «соціальна реабілітація – спрямовується на відновлення соціального досвіду і встановлення соціальних зв'язків, норм поведінки, спілкування, емоційної стабільності, активного соціального життя, поновлення соціального статусу, інтеграцію у відкритий соціум, розширення і поглиблення соціальних контактів, входження в культуру, відновлення професійних якостей і навичок, соціального досвіду і соціальних функцій, психічного, фізичного і духовного здоров'я дезадаптованих осіб; це процес відновлення здатності людини до життєдіяльності у соціальному середовищі, а також самого соціального середовища і умов життєдіяльності людини, які були обмежені чи порушені з певних причин [6].

Отже, реабілітація розглядається як процес, спрямований на зниження виразності і значущості для людини порушень, що спричинили для неї складну життєву обставину, а також на надання допомоги людині в реалізації своїх намірів і життєвих цілей, тобто націлений на відновлення її здібностей реалізації як особистості.

Власне, соціальна реабілітація зорієнтована на відновлення соціальної значущості людини у суспільстві, сімейному оточенні, а особливо на особистісному рівні. Цьому сприяють активні соціальні зв'язки, соціальна комунікація, можливість активного пізнання довкілля, соціальна інтеграція як альтернатива позбавлення відчуття соціальної ізоляції.

У свою чергу психологічна реабілітація – це система заходів, спрямованих на відновлення, корекцію психологічних функцій, якостей, властивостей особи, створення сприятливих умов для розвитку та утвердження особистості.

Психологічна реабілітація передбачає проведення реабілітаційних заходів, спрямованих на корекцію психологічного стану хворого, формування його ставлення до лікування та лікарських рекомендацій, навчання психогігієнічних навичок, орієнтації щодо повернення до активної життєдіяльності на рівні, адекватному його здібностям і можливостям. При цьому особливо важливим є період після повернення додому – процес адаптації

до зміненого становища в сім'ї, суспільстві, сфері професійної діяльності.

У психологічній реабілітації важливе місце займає *педагогічний аспект реабілітації* – це система психологічних та педагогічних заходів, спрямованих на формування способів оволодіння знаннями, уміннями і навичками, надання психологічної допомоги, зокрема, щодо формування самоутвердження і належної самооцінки особою своїх можливостей, засвоєння правил суспільної поведінки шляхом здійснення системної навчально-виховної роботи.

Соціально-психологічна реабілітація дозволяє клієнту успішно адаптуватися в навколишньому середовищі та суспільстві в цілому, набути морально-психологічної рівноваги, впевненості у собі, усунути психологічний дискомфорт, зажити повноцінним повнокровним життям.

Загалом реабілітація, як система включає комплекс окремих підсистем та їх взаємозв'язок: клініко-біологічна (рішення проблем гомеостазу, адаптації, компенсації); соціально-психологічна (аналіз проблем спілкування, відносини, взаємини тощо); етична (аналіз взаємовідносин соціального працівника з клієнтом на основі принципу партнерства); соціально-економічна (аналіз вартості відповідних витрат, економічної рентабельності реабілітаційних заходів); юридична (розробка правових норм тощо).

Отже, загальний зміст соціально-психологічної реабілітації, зокрема, щодо людей з інвалідністю, полягає в наступному: 1. Функціональне відновлення здібностей людей з інвалідністю тощо; в тому числі: а) повне відновлення (реституція); б) компенсація (наприклад, при нездатності працювати правою кистю руки внаслідок її травми пристосування до роботи лівою рукою); 2. Пристосування до праці (трудотерапія); 3. Безпосередня соціально-психологічна реабілітація – залучення особистості до повсякденної життєдіяльності, включення в соціальні відносини на основі відновлення психічних функцій і комунікативних здібностей.

Інклюзивний туризм є унікальним явищем для реабілітації студентів з інвалідністю, містить як пізнавальний процес, так і дає можливість для успішного проходження соціалізації в умовах освітнього середовища

університету.

В Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини створено Центр соціально-освітньої інтеграції та інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму «Без бар'єрів» (далі – Центр), метою діяльності якого є консолідація зусиль відповідних структурних підрозділів університету, залучених органів виконавчої влади та громадських організацій, спрямованих на соціально-педагогічну підтримку осіб з обмеженими можливостями щодо їх адаптації до студентського та педагогічного колективу, інтеграції у освітнє та соціальне середовище, на створення умов для саморозвитку та самореалізації, розвиток соціальної активності, автономності, відповідальності та мобільності осіб з особливими потребами.

У своїй діяльності Центр керується Конституцією України, Конвенцією ООН про права інвалідів, Конвенцією про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів № 159 (Конвенцію ратифіковано Законом № 624-IV від 06.03.2003 р.), а також відповідно до Законів України «Про вищу освіту» (2014), «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» від 21.03.1991 р., «Про реабілітацію інвалідів в Україні» від 20.12.2005 р.

Питання інклюзивного туризму регламентується відповідно до Конвенції ООН про права інвалідів (*ст. 30 «Участь у культурному житті, проведенні дозвілля й відпочинку та заняттях спортом»*) і Резолюції, прийнятої у 1991 році Генеральною асамблеєю ЮНВТО під назвою «Створення можливостей для туризму людям з обмеженими можливостями в дев'яності роки», текст якої був оновлений в 2005 році в Дакарі і був названий «Туризм, доступний для всіх». У Декларації щодо спрощення туристичних подорожей, прийнятій на 18 сесії Генеральної Асамблеї в Астані, ЮНВТО закликає держави – члени Організації (ВТО), зробити свої туристські об'єкти та установи доступними для людей з інвалідністю та публікувати чітку і детальну інформацію про чинну службу прийому для людей з обмеженими можливостями і про проблеми, з якими вони можуть зіткнутися в ході своєї подорожі.

Центр провадить діяльність з урахуванням таких принципів, як повага та

сприйняття індивідуальних особливостей людини, дотримання найкращих її інтересів, недопущення дискримінації та порушення прав людини, конфіденційність, доступність освітніх послуг, міжвідомча співпраця.

27–29 жовтня 2016 р. на базі університету вперше в нашій країні відбувся Міжнародний науково-практичний симпозіум «Актуальні проблеми впровадження інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні».

Цій події передувало створення Асоціації «Інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму», засновниками якої є Комунальний заклад «Черкаський обласний центр медико-соціальної експертизи Черкаської обласної ради», Національний історико-культурний заповідник «Чигирин», Шевченківський Національний заповідник м. Канів, Національний дендрологічний парк «Софіївка», Громадська спілка «Всеукраїнське науково-практичне об'єднання Інклюзивного туризму інвалідів і чорнобильців України», Благодійний фонд «Підтримки програм соціального захисту осіб постраждалих від аварії на ЧАЕС та інвалідів», співзасновником виступив і Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини (факультет соціальної та психологічної освіти).

Результатом проведення Симпозіуму стала прийнята Резолюція, яка є основою для затвердження координаційним комітетом обласної державної адміністрації з питань реабілітації інвалідів та громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (розпорядження Черкаської ОДА від 17 листопада 2014 р. № 466 – Протокол № 7 засідання від 11 листопада 2016 р.), практичного плану дій для впровадження Інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні як соціальної та реабілітаційної послуги та проведення його апробації в Черкаській області як пілотному регіоні в рамках виконання Національного плану дій з реалізації Конвенції ООН про права людей з інвалідністю.

У ході виконання практичного плану дій, а саме п. 16 «Започаткувати проведення Всеукраїнських реабілітаційно-соціальних ігор (конкурсів, фестивалів тощо) для осіб з обмеженими можливостями за різними напрямками та видам інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму разом з

заповідниками різних напрямів діяльності національного, державного та місцевого значення в різних областях України» – за ініціативи Асоціації «Інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму» та факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини у квітні 2017 р. та 2018 р. відповідно відбувся Перший та Другий студентський конкурс наукових проєктів «Подорожуємо без бар'єрів».

Тематику проєктів, запропоновану студентами, умовно можливо поділити за напрямами:

– інклюзивний туризм за кордоном (головною метою цього напряму роботи є вивчення досвіду зарубіжних країн, визначення основних концепцій створення архітектурної доступності та створення суспільства «для всіх».);

– інклюзивний туризм визначними місцями України (розробка маршрутів інклюзивного туризму, спрямованого на реабілітацію людей з інвалідністю, що сприятиме знайомству з культурними традиціями українців, розширенню світогляду, гармонізації внутрішнього стану та самореалізації через такі форми роботи, як квести, тренінги, екскурсії, арт-реабілітації, майстер-класи, соціально-психологічні тренінги та ін.

Унікальність цього конкурсу полягає в тому, що участь у розробці та захисті проєктів також брали студенти з інвалідністю. Це підтверджує, що інклюзивний туризм – це не тільки цікаве та змістовне проведення часу для людей з інвалідністю, а й значна самостійна науково-пошукова робота, пізнавальна діяльність.

Усі автори проєктів отримали можливість відвідати один із маршрутів, а саме подорож до каньйону у смт. Буки (Маньківський район, Черкаська область). Поїздка мала як пізнавальну мету, так і реабілітаційну, адже на території каньйону проводився тренінг, головна мета якого – виявлення та розвиток лідерських якостей, визначення взаємостосунків в колективі.

Наразі продовжується реалізація програми Центру «Відкриваємо світ разом», основна мета якої – культурно-емоційний розвиток особистості молодшої людини, її становлення на шляху до самовдосконалення. За цим напрямком

створено студентське Бюро інклюзивного туризму. Головною метою такого виду діяльності є створення маршрутів інклюзивного туризму Черкащиною.

Під час роботи у Бюро студентами розроблено 12 маршрутів інклюзивного туризму, які були поділено за нозологіями: 1) люди з інвалідністю загальних захворювань – маршрути, спрямовані на реабілітацію, екологічний туризм, залучення до майстер-класів, лекцій та тренінгів; 2) маршрути для учасників АТО та їх сімей, які передбачають активний відпочинок, проходження різноманітних квестів, тренінгів, змагань, майстер-класів, спрямовані на ресоціалізацію та адаптацію до нових умов життя; 3) маршрути для людей з інвалідністю, що пересуваються за допомогою візка, або інших допоміжних засобів. Такий вид реабілітації спрямований й на відновлення внутрішніх сил, знайомство з новими формами та методами арт-терапевтичної роботи.

Завдяки отриманню грантової допомоги Черкаської облдержадміністрації, студенти університету розробили і апробували маршрут інклюзивного туризму – екскурсійні поїздки до музею трипільської культури с. Легедзино, а також до міста Черкаси на перегляд вистави у Черкаському академічному обласному українському музично-драматичному театрі ім. Т. Г. Шевченка, для знайомства з Черкаським художнім музеєм та місцевими пам'ятками культури. Також молодь отримала нагоду прослухати концерт, присвячений І. Шуберту і доторкнутись до музичного мистецтва як слухачі.

Поїздки мали на меті не лише доторкнутися до прекрасного, а й допомогти студентам з інвалідністю навчитись взаємодіяти зі своїми колегами, адже у ході поїздки проводився тренінг, спрямований на комунікацію та створення сприятливого психологічного клімату в групі. Усі студенти з зацікавленням брали участь в тренінгу, а по його завершенні зазначили, що дізналися багато нового один про одного, навчилися знаходити виходи з складних та конфліктних ситуацій в групі.

Також важливим етапом реабілітації стала поїздка в Черкаський художній

музей, адже студенти не тільки споглядали на картини, а й створювали свої, адже малювання є відомим арт-терапевтичним методом, мистецтво дозволяє в символічній прихованій формі реконструювати травматичну конфліктну ситуацію і відшукати її рішення через нове структурування самим студентом. Творчість виступає як один із засобів подолання страху, який з'являється у зв'язку з наявністю внутрішнього конфлікту. Під час проведення рефлексії кожен учасник описував свої відчуття під час виконання роботи та інтерпретував свій малюнок.

Традиційними також є соціально-психологічні тренінги на території Національного дендрологічного парку «Софіївка» (м. Умань), які сприяють згуртуванню колективу, визначенню лідерських якостей, рівня комунікації в групі, в тренінгах використовуються арт-терапевтичні техніки, елементи майстер-класів, робота з природними матеріалами. Соціально-психологічні тренінги є невід'ємною частиною реабілітації, вони допомагають учасникам краще пізнати себе, своє оточення, навчають шукати вихід з кризових життєвих ситуацій та соціалізуватися в новому для себе середовищі.

Для дослідження впливу інклюзивного туризму на соціально-психологічну реабілітацію студентів з інвалідністю використовувався комплекс науково-дослідних методів. Провідним методом була експериментальна робота, яка проводилася на базі факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Мета експериментальної роботи полягала в перевірці ефективності впливу інклюзивного туризму на соціалізацію та адаптацію студентів з інвалідністю.

У процесі експериментальної роботи необхідно було вирішити такі завдання: визначити вихідний рівень і простежити динаміку бажання студентів з інвалідністю подорожувати, дізнаватись щось нове, а також простежити динаміку взаємодії з колективом та участі в громадському житті факультету та міста; експериментально перевірити вплив інклюзивного туризму та соціально-психологічну реабілітацію людей з інвалідністю; провести якісний і кількісний

аналіз отриманих результатів.

На початковому етапі експерименту було вивчено вихідний рівень бажання студентів з інвалідністю подорожувати, їх соціальну активність, рівень адаптації в нових умовах та взаємостосунки з одногрупниками.

З метою визначення актуальності проблеми, її практичної значущості та рівня готовності студентів до сприйняття засобів інклюзивного туризму співробітниками Центру було проведено анкетування серед студентів з інвалідністю. Анкета складалася з десяти питань, на які дали відповідь 53 студенти. На питання «Чи вважаєте Ви активні види реабілітації корисними?» позитивно відповіли 80 % респондентів. На питання «Чи є у Вас бажання займатися активними видами реабілітації?» позитивно відповіли 86 % респондентів. На питання «Чи хотіли Ви б займатися різними видами туризму, що мають оздоровчо-соціально-реабілітаційний характер?» позитивно відповіли 96 % респондентів.

Для досягнення сформульованої мети і вирішення поставлених завдань експериментальної роботи використовувався комплекс взаємопов'язаних методів дослідження: анкетування, опитування, тестування, спостереження, бесіда, діагностика тощо.

Метод спостереження використовується у вигляді спостереження та бесіди зі студентами з інвалідністю.

Для експериментальної ситуації створено умови, які допоможуть визначити вплив інклюзивного туризму на соціалізацію студентів з інвалідністю серед них подорожі, тренінги, екскурсії.

Психологічні тести дозволяють отримати індивідуальні показники розвитку комунікативних навичок, показники загальної адаптації до нового середовища.

Ці методи дозволяють на першому етапі експериментальної роботи визначити початковий рівень адаптаційного процесу та рівні взаємодії з колективом, у якому вони навчаються, а на останньому етапі зробити висновок про достовірність висунутої гіпотези.

Бесіда проводиться за підсумками психологічної діагностики. Питання для співбесіди згруповано в блоки, що відображають деякі аспекти з життя та навчання студентів. Питання можуть використовуватися комплексно або вибірково. Основні напрями співбесіди представлено блоком питань: виявлення світоглядної позиції студента, визначення рівня взаємодії з колективом, мотивація студента до подорожей, навчання, участі в громадській діяльності.

Під час визначення рівнів адаптації та соціальної активності з інвалідністю за визначеними критеріями використовували сукупність взаємодоповнювальних методик дослідження, зокрема:

– **дослідження соціально-психологічної адаптації К. Роджерса – Р. Даймонда**, головною метою якого є виявлення особливостей адаптаційного періоду особистості через інтегральні показники «адаптація», «самосприйняття», «прийняття інших», «емоційна комфортність», «інтернальність», «прагнення до домінування».

– **методика на визначення організаторських та комунікативних здібностей (за Б. О. Федоришиним)** – адже цей показник є важливим чинником загальної соціалізації та реалізації себе як особистості.

Для визначення відсоткового співвідношення соціальної активності серед студентів з інвалідністю було проведено анкетування, яке складалося з 11 питань, та визначали основні частини з життя особистості.

Під час дослідження було проведено кореляційний аналіз для визначення впливу інклюзивного туризму на студентів з інвалідністю, основою якого стали особистісні тести, опитувальники та спостереження, тестування проводилося двічі на початку та в кінці реабілітаційної програми, що дає нам можливість практично визначити динаміку впливу інклюзивного туризму та різні аспекти життя студентів з інвалідністю.

Рис. 2.1. Результати опитування за дослідницькими методиками, %

Для дослідження рівня соціально-психологічної адаптації в колективі ми використовували методику «Дослідження соціально-психологічної адаптації К. Роджерса – Р. Даймонда». У дослідженні брали участь 53 респонденти (студенти I–VI курсу), під час першого дослідження ми отримали такі результати: до початку реабілітаційної програми: показник дезадаптивності – 60 %; показник емоційного дискомфорту – 54 %; показник підлеглості – 33 %; показник прагнення до домінування (лідерські якості) – 27 %; показник самосприйняття (самооцінка) – 38 %; показник прийняття інших – 67 %. Як бачимо, студенти з інвалідністю погано адаптуються в новому середовищі, мають низький рівень лідерських якостей та самооцінки. Після проведення тренінгових занять, спрямованих на пізнання себе, роботу з конфліктними ситуаціями, взаємостосунки з однолітками та колективом, індивідуальної роботи з психологом та туристичних поїздок, в які було включено еко-тренінги, групові форми арт-терапії, майстер-класи результати фінального тестування змінилися в позитивну сторону: показник дезадаптивності – 21 %; показник емоційного дискомфорту – 18 %; показник підлеглості – 27 %; показник прагнення до домінування (лідерські якості) – 39 %; показник самосприйняття (самооцінка) – 59 %; показник прийняття інших – 87 %.

Рис. 2.2. Методика на визначення організаторських та комунікативних здібностей (за Б. О. Федоришиним)

Методика яскраво показує рівень загальних комунікативних здібностей, що впливає на взаємовідносини з колективом та друзями. До початку програми реабілітації ми мали такі показники: 24 % респондентів мають низький рівень прояву здібностей до комунікативної й організаторської діяльності, у 49 % респондентів розвиток комунікативних і організаторських здібностей перебуває на рівні, нижче від середнього, 21 % респондентів належать до групи середнього рівня прояву комунікативних і організаторських здібностей, 6 % опитаних належить до групи з високим рівнем прояву комунікативних і організаторських здібностей.

Як показало дослідження, більшість студентів з інвалідністю мають комунікативний рівень нижче середнього. З метою зменшення негативних проявів було організовано низку тренінгових занять, які було включено в програму інклюзивного туризму та проведено як на території Національного дендрологічного парку «Софіївка», так і під час поїздок в м. Черкаси та смт. Буки, уся тренінгова програма умовно була поділена на 3 блоки: корекція самооцінки, розвиток лідерських якостей та розвиток комунікативних навичок. У кінці програми ми отримали такі результати: 9 % респондентів мають низький рівень прояву здібностей до комунікативної й організаторської

діяльності, у 32 % респондентів розвиток комунікативних і організаторських здібностей перебуває на рівні, нижче від середнього. Студенти цієї групи не прагнуть до спілкування, відчують себе незручно в новому товаристві.

48 % респондентів належать до групи середнього рівня прояву комунікативних і організаторських здібностей. Володіючи в цілому середніми показниками, студенти цієї групи прагнуть до контакту з людьми, не обмежують кола своїх знайомих, відстоюють свою думку, планують роботу.

11 % опитаних належать до групи з високим рівнем прояву комунікативних і організаторських здібностей. Вони не розгублюються в нових умовах, швидко знаходять друзів, постійно намагаються розширити коло своїх знайомих, займаються громадською діяльністю, допомагають близьким, друзям, виявляють ініціативу в спілкуванні, із задоволенням беруть участь в організації громадських заходів, можуть самостійно прийняти рішення в складній ситуації.

Перед початком упровадження програми інклюзивного туризму було розроблено анкету (Додаток К) та усі респонденти пройшли анкетування.

Таблиця 2.1

Порівняльна таблиця кореляційного аналізу анкетування

№	Питання	Варіанти відповідей	До	Післ я
1	Як Ви ставитесь до інших членів суспільства?	А. Спілкуюся відкрито, на рівних	57 %	87 %
		Б. Насторожено	39 %	12 %
		С. Прагну уникати контактів	4 %	1 %
2	Чи відчуваєте Ви негативне ставлення з боку суспільства?	А. Так	7 %	3 %
		В. Ні	93 %	97 %
3	Як Ви оцінюєте своє здоров'я?	А. Відмінне	3 %	8 %
		В. Добре	31 %	56 %

		С. Задовільне	54 %	32 %
		D. Незадовільне	12 %	4 %
4	Як Ви оцінюєте свій психологічний життєвий настрій?	A. Оптимізм	21 %	46 %
		B. Песимізм	44 %	18 %
		C. По-різному	35 %	36 %
5	Чи задоволені ви своїм життям?	A. Так	32 %	54 %
		B. Ні	68 %	46 %
6	Чи відвідуєте Ви суспільні заходи, що проводяться у Вашому місті/селі? (свята, заходи і т.д.)	A. Завжди відвідую	21 %	43 %
		B. Відвідую час від часу	68 %	49 %
		C. Не відвідую ніколи	11 %	8 %
7	З ким Ви за звичай проводите свій вільний час?	A. Вдома з рідними	75 %	60 %
		B. З друзями	21 %	39 %
		C. Наодинці	4 %	1 %

Як видно з наведених вище даних, більшість студентів з інвалідністю готові до сприйняття засобів інклюзивного туризму, активних видів реабілітації, серед яких різні види туризму, що мають оздоровчо-соціально-реабілітаційний характер.

Отже, у контексті практичної реалізації заходів щодо забезпечення соціально-психологічної реабілітації студентської молоді з інвалідністю інноваційною технологією є інклюзивний туризм, який успішно реалізується в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

В статі здійснено теоретичне узагальнення та практичне вирішення проблеми інклюзивного туризму як соціально-психологічної реабілітації студентів з інвалідністю.

У ході аналізу ступеня розробленості досліджуваної проблеми у психолого-педагогічній літературі та освітньо-виховній практиці схарактеризовано соціально-психологічну реабілітацію як наукову проблему.

Встановлено, що дослідники заклали методологічне підґрунтя та розкрили загальні питання характеристики інклюзивного туризму, психологічної реабілітації, впливу інклюзивного туризму на адаптацію та соціалізацію студентів з інвалідністю, обґрунтували необхідність впровадження інклюзивного туризму як одного з інноваційних форм роботи зі студентами з інвалідністю.

Аналіз наявних наукових надбань засвідчує, що в дослідженнях в основному зосереджено увагу на теоретичних засадах упровадження інклюзивного туризму, але майже відсутній практичний аспект та методичні рекомендації щодо впровадження такого виду діяльності в закладах вищої освіти.

Розкрито сутність та зміст інклюзивного туризму як засобу соціально-психологічної реабілітації людей з інвалідністю: спрямування на відновлення сил, активне пізнання явищ природи, традицій, встановлення нових соціальних контактів, дружніх і ділових зв'язків; забезпечення зміни середовища, звичного способу життя, активної форми відпочинку, що сприяє фізичному оздоровленню і психологічному розслабленню; позитивний вплив на розвиток особистості; забезпечення спеціальних потреб людей з інвалідністю; підтримання здоров'я і життєдіяльності в активній формі.

Упровадження програми інклюзивного туризму на базі факультету соціальної та психологічної освіти УДПУ імені Павла Тичини передбачало: створення Центру соціально-освітньої інтеграції та інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму «Без бар'єрів»; заснування Асоціації «Інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму»; започаткування Міжнародного науково-практичного симпозіуму «Актуальні проблеми впровадження інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні»; проведення конкурсу наукових проектів «Подорожуємо без бар'єрів»; створення студентського Бюро інклюзивного туризму; організація екскурсійних маршрутів інклюзивного туризму до каньйону у смт. Буки, до музею трипільської культури с. Легедзино, а також до міста Черкаси на перегляд

вистави у Черкаському академічному обласному українському музично-драматичному театрі ім. Т. Г. Шевченка, для знайомства з Черкаським художнім музеєм та місцевими пам'ятками культури; проведення тренінгових занять, спрямовані на соціально-психологічні аспекти реабілітації, що передбачає вирішення таких питань, як відновлення особистих якостей і здібностей студента з інвалідністю для його взаємодії з соціальним оточенням, а також психокорекцію його установок до виконання обов'язків громадянина, члена суспільства, колективу, сім'ї.

Кількісні показники проведеного дослідження засвідчили, що інклюзивний туризм є унікальним засобом для соціально-психологічної реабілітації студентів з інвалідністю, включає як пізнавальний процес, так і можливість для успішного проходження соціалізації в умовах освітнього середовища університету. При проведенні експериментального дослідження було виявлено, що інклюзивний туризм в поєднанні з тренінговою програмою позитивно впливають на такі показники, як дезадаптивність, емоційний дискомфорт та загальна комунікація з одногрупниками.

Поряд із перспективністю постають питання, які потребують подальшої розробки: удосконалення архітектурної доступності туристичних об'єктів, включення заходів інклюзивного туризму до регіональних та державних програм з питань соціальної молодіжної політики; наукові дослідження оцінки впливу ландшафту на різні нозології; подальше науково-теоретичне обґрунтування фізіологопсихоемоційного впливу інклюзивного туризму на людей з інвалідністю.

Список використаних джерел:

1. Шевцов А. Г. Сучасні проблеми освіти і професійної реабілітації людей з вадами здоров'я : монографія / А. Г. Шевцов. – К. : Соцінформ, 2004. – 200 с.
2. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами // Збірник наукових праць / (за заг. ред. П. М. Таланчука). – К. : Університет «Україна». – Випуск № 11 (13). – 2014. – 277 с.

3. Soslan Adyrkhaiev, Liudmyla Adyrkhaieva. The influence of adaptive physical education on physical health and fitness of students with disabilities \ Social welfare : interdisciplinary approach. – Vol 2, No 7 (2017).
4. Marite Rozenfelde. Inclusive learning environment for pupils with special needs in general educational institution \ Social welfare : interdisciplinary approach. – Vol 2, No 6 (2016).
5. Olga Kuprieieva. Psychological characteristics of self-realization of students with disabilities \ Social welfare : interdisciplinary approach. – Vol 2, No 5 (2015).
6. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. / за заг. ред. проф. І. Д. Зверєвої. – 2-ге вид. – Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. – 522 с.
7. Гусак Н. Є. Розвиток законодавства України про соціальну реабілітацію / Н. Є. Гусак // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2014. – № 1–2. – С. 30–43.
8. Все про соціальну роботу : [навч. енциклопедичний словник-довідник] / за наук. ред. д.с.н., проф. В. М. Пічі. – 2-ге вид., виправ., перероб. і допов. – Львів : Новий Світ – 2000, 2013. – 616 с.
9. Accessible Tourism: understanding an evolving aspect of Australian tourism [Electronic resource]. – URL : <https://www.slideshare.net/srains/accessible-tourism-understanding-an-evolving-aspect-of-australian-tourism>
10. Creating an Inclusive Society: Practical Strategies to Promote Social Integration (2009) [Electronic resource]. – URL : <http://www.un.org/esa/socdev/egms/docs/2009/Ghana/inclusive-society.pdf>
11. Darcy S. A Whole-of-Life Approach to Tourism: The Case for [Electronic resource] – URL : https://www.academia.edu/281643/A_Whole-of-Life_Approach_to_Tourism_The_Case_for_Accessible_Tourism_Experiences
12. Inclusive Tourism Marketing Toolkit. Workbook for collecting key information on Accommodation and Resorts [Electronic resource]. – URL : http://www.keroul.qc.ca/DATA/PRATIQUEDOCUMENT/166_fr.pdf
13. Peters S. J. Inclusive education : achieving education for all by including those

- with disabilities and special education needs / S. J. Peters // Disability group. – The World Bank, 2014. – 133 p.
14. Давиденко Г. В. Умови впровадження інклюзивного навчання у вищих навчальних закладах Європейського Союзу (психолого-ментальний, організаційний та соціальний аспекти) : навч. посіб. / Г. В. Давиденко. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 102 с.
15. Інклюзивний туризм як вид реабілітації: сучасні потреби інвалідів / Л. Ю. Науменко, В. В. Лепський, С. В. Макаренко та ін. // Вісник ВДНЗУ «Українська медична стоматологічна академія». – 2017. – № 1. – С. 134–138.
16. Кравченко О. О. Соціальна реабілітація осіб з інвалідністю: погляд у минуле та перспективи сьогодення / О. О. Кравченко // European humanities studies: State and Society. – 2017. – № 2. – S. 130–142.
17. Кравченко О. О. Соціальна реабілітація студентів з інвалідністю як ключове завдання для ВНЗ / О. О. Кравченко // Inovache vyzkum v oblasti sociologie, psychologie a politologie : Medzinarodna vedecko-prakticka konferencia (Sladkovico, Slovenska republika, 2017). – Sladkovico, 2017. – С. 31–34.

REFERENCES:

1. Shevtsov A. H. Suchasni problemy osvity i profesiinoi reabilitatsii liudei z vadamy zdorovia : monohrafiia / A. H. Shevtsov. – K. : Sotsinform, 2004. – 200 s.
2. Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy // Zbirnyk naukovykh prats / (za zah. red. P. M. Talanchuka). – K. : Universytet «Ukraina». – Vypusk № 11 (13). – 2014. – 277 s.
3. Soslan Adyrkhaiev, Liudmyla Adyrkhaieva. The influence of adaptive physical education on physical health and fitness of students with disabilities \\ Social welfare : interdisciplinary approach. – Vol 2, No 7 (2017).
4. Marite Rozenfelde. Inclusive learning environment for pupils with special

- needs in general educational institution \ Social welfare : interdisciplinary approach. – Vol 2, No 6 (2016).
5. Olga Kuprieieva. Psychological characteristics of self-realization of students with disabilities \ Social welfare : interdisciplinary approach. – Vol 2, No 5 (2015).
 6. Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery. / za zah. red. prof. I. D. Zvierievoi. – 2-he vyd. – Kyiv, Simferopol : Universum, 2013. – 522 s.
 7. Husak N. Ye. Rozvytok zakonodavstva Ukrainy pro sotsialnu reabilitatsiiu / N. Ye. Husak // Sotsialna robota v Ukraini: teoriia i praktyka. – 2014. – № 1–2. – S. 30–43.
 8. Vse pro sotsialnu robotu : [navch. entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk] / za nauk. red. d.s.n., prof. V. M. Pichi. – 2-he vyd., vyprav., pererob. i dopov. – Lviv : Novyi Svit – 2000, 2013. – 616 s.
 9. Accessible Tourism: understanding an evolving aspect of Australian tourism [Electronic resource]. – URL : <https://www.slideshare.net/srains/accessible-tourism-understanding-an-evolving-aspect-of-australian-tourism>
 10. Creating an Inclusive Society: Practical Strategies to Promote Social Integration (2009) [Electronic resource]. – URL : <http://www.un.org/esa/socdev/egms/docs/2009/Ghana/inclusive-society.pdf>
 11. Darcy S. A Whole-of-Life Approach to Tourism: The Case for [Electronic resource] – URL : https://www.academia.edu/281643/A_Whole-of-Life_Approach_to_Tourism_The_Case_for_Accessible_Tourism_Experiences
 12. Inclusive Tourism Marketing Toolkit. Workbook for collecting key information on Accommodation and Resorts [Electronic resource]. – URL : http://www.keroul.qc.ca/DATA/PRATIQUEDOCUMENT/166_fr.pdf
 13. Peters S. J. Inclusive education : achieving education for all by including those with disabilities and special education needs / S. J. Peters // Disability group. – The World Bank, 2014. – 133 p.
 14. Davydenko H. V. Umovy vprovadzhennia inkluzyvnoho navchannia u vyshchych navchalnykh zakladakh Yevropeiskoho Soiuzu (psykholoho-

- mentalnyi, orhanizatsiinyi ta sotsialnyi aspekty) : navch. posib. / H. V. Davydenko. – Vinnytsia : TOV «Nilan-LTD», 2015. – 102 s.
15. Inkluzyvnyi turyzm yak vyd reabilitatsii: suchasni potreby invalidiv / L. Yu. Naumenko, V. V. Lepsnyi, S. V. Makarenko ta in. // Visnyk VDNZU «Ukrainska medychna stomatolohichna akademiia». – 2017. – № 1. – С. 134–138.
16. Kravchenko O. O. Sotsialna reabilitatsiia osib z invalidnistiu: pohliad u mynule ta perspektyvy sohodennia / O. O. Kravchenko // European humanities studies: State and Society. – 2017. – № 2. – S. 130–142.
17. Kravchenko O. O. Sotsialna reabilitatsiia studentiv z invalidnistiu yak kliuchove zavdannia dlia VNZ / O. O. Kravchenko // Inovache vyskum v oblasti sociologie, psychologie a politologie : Medzynarodna vedecko-prakticka konferencia (Sladkovic, Slovenska republika, 2017). – Sladkovic, 2017. – S. 31–34.

Кравченко Оксана Олексіївна, доктор педагогічних наук, професор, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, Черкаська обл., 20300.

Тел. моб.: 0984216444